

Такриз

ба автореферати диссертатсияи **Чумъев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)», ки барои дарёфти дараҷаи илми доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ пешниҳод гардидааст.**

Таҳқиқи забони осори адибони ҷудогонаи адабиёти классикии тоҷику форс на танҳо ба дарки паҳлуҳои мухталифи ин осор масоидат менамояд, балки барои ошкор намудани бисёр масъалаҳои ташаккули таҳаввули забони адабии тоҷик дар давраҳои муайяни таърихӣ имкон фароҳам меорад. Ба ин маънӣ мавзӯи рисолаи илми **Чумъев Меҳроб Одинаевич** ниҳоят муҳим ба ҳисоб меравад. Дар он хусусиятҳои лексикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар ду асари насри **Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»** мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Мубрами мавзӯи таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки омӯзишу баррасии иқтибосоти арабӣ аз масъалаҳои муҳими забони осори адибони гузашта ба ҳисоб рафта, дар бораи мавқеи ҷунин вомвожаҳои дар асарҳои насри **Абдурахмони Ҷомӣ** то ба ҳол таҳқиқоти мукаммали диссертатсионӣ сурат нагирифтааст.

Аз таҳқиқи мазкур на танҳо баъзе хусусиятҳои забони насри адиб ва дараҷаи истеъмоли иқтибосоти арабиро дар ин марҳилаи ташаккули таърихии забони адабии тоҷик муайян кардан мумкин аст, балки он дар ҳалли як қатор масъалаҳои назарии лексикӣ, лексикӣ ва семантикӣ, услуби фардӣ ва калимасозии асарҳои **Абдурахмони Ҷомӣ**, ки аз намоёнтарин ҷеҳраҳои адабиёти асри XV-и тоҷику форс ба ҳисоб меравад, масоидат менамояд. Аз мутолиаи автореферати диссертатсия ба хубӣ аён аст, ки диссертант ба паҳлуҳои мухталифи мавзӯи шинос мебошад, барои анҷом додани таҳқиқоти илмӣ маводи фаровон ҷамъ оварда, адабиёти зиёди илмиро назариро мутолиа намудааст, ҷаҳонбинии хуби илмӣ дорад. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки муаллифи диссертатсия масоили марбӯи таҳқиқро бо дарки масъулияи анҷом дода, дар мавзӯи **«Хусусиятҳои лексикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)»** рисолаи докторӣ пешниҳод кардааст, ки ба ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мутобиқ аст.

Муҳтавои асосии рисолаи илмӣ муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиётро дар бар мегирад. Аз нигоҳи бандубасти мавзӯю мундариҷа диссертатсияи **Чумъев Меҳроб Одинаевич** таҳқиқоти комили илмӣ ба ҳисоб меравад, дар байни бобу фаслҳо ва зерфаслҳои он робитаю ҳамбастагии зич ба назар мерасад, яъне қисмҳои ҷудогонаи диссертатсия ба ҳам алоқамандӣ доранд ва ҳамдигарро пурра намуда, идомаи мантиқии ҳамдигар мебошанд ва дар якҷоягӣ қори мукаммалу анҷомёфтаи илмиро ташкил медиҳанд.

Дар мукаддима доир ба мубрамии мавзуи таҳқиқ, дараҷаи омӯхта шудани мавзуъ маълумот дарҷ гардида, мақсад ва вазифаҳои асосии кори диссертатсионӣ мушаххас нишон дода шудаанд. Ҳамзамон, сарчашмаҳо, асосҳои методологии таҳқиқ, аҳамияти назариву амалӣ, навогонии илмӣ ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда зикр шудаанд.

Боби якуми диссертатсия «**Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он**» унвон дошта, панҷ фаслро дар бар мегирад. Боби мазкур назарӣ буда, дар он заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ю арабӣ ва масъалаҳои ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) пас аз зуҳури дини ислом, мавқеи корбурди чунин вомвожаҳо дар давраҳои мухталифи пас аз зуҳури ислом то давраи зиндагии нависанда баррасӣ гардидааст. Муаллифи рисола дар ин боб андешаҳои ҷудо дар заминаи маълумоти донишмандон ва сарчашмаҳои илмӣ асоснок намуда, ба чунин натиҷа мерасад, ки дар се садсолаи пас аз зуҳури ислом ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ як навъ мақсаднок сурат гирифтааст. Танҳо пас аз асри XI майли адибону эҷодкорон ба истеъмоли чунин калимаҳои иқтибосӣ зиёд мегардад, ки ба омилҳои мухталиф вобаста доништа мешавад.

Дар боби дуюми рисола, ки таҳти унвони «**Хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Чомӣ**» зикр мешавад, масъалаҳои назарии иқтибоси калима, қабатҳои луғавӣ ва семантикаи иқтибосоти арабӣ дар асарҳои мавриди таҳқиқ, лексикаи арабии ифодакунандаи мафҳумҳои динию ирфонии асарҳои нависанда, ҳамчунин нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули категорияҳои семантикии синонимҳо ва антонимҳо баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла иқтибосоти арабии «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» вобаста ба дараҷаи ҳазмшавию ман субият ба ҳиссаҳои нутқ тасниф карда мешавад. Ҳангоми шарҳи истилоҳоти диниву ирфонӣ муҳаққиқ асосан ба маводи фарҳангу донишномаҳои муътамад таъя намудааст. Лексикаи динию ирфонии асарҳо вобаста ба хусусиятҳои луғавию семантикиашон ба гурӯҳҳои мухталиф тасниф гардида, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Аз таҳлили баррасии лексикаи диниву ирфонии «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» муаллифи рисола ба чунин натиҷа мерасад, ки чунин истилоҳот гурӯҳи бонуфузи таркиби луғавии асарҳои нависандаро ташкил дода, бо таъсири мавзуъ ва мундариҷаи асарҳо ислеъмол гардидаанд. Нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳо назаррас арзёбӣ мегардад. Ба андешаи муҳаққиқ, чунин категорияҳои семантикӣ барои рангину фасеҳ ва дурусту саҳеҳ ифода ёфтани матлаб, таъмини равшанбаёнӣ таъсирбахшии каломӣ нависанда ва ифодаи маъноҳои тоза корбаст гардидаанд.

Дар боби сеюми диссертатсия роҳу усулҳои калимасозии иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» баррасӣ гардидааст, ки ин барои муайян намудани дараҷаи ҳазмшавии иқтибосоти арабӣ ва мутобиқшавии онҳо ба қонуни қоидаҳои калимасозии забони тоҷикӣ ниҳоят муҳим мебошад. Дар панҷ фасли ин

боб масъалаҳои назарии калимасозӣ, имконоти калимасозии иктибосоти арабӣ бо пасвандҳо, роҳу усулҳои калимасозии иктибосоти арабӣ бо пешвандҳо ва пасванду пешвандҳо, инчунин калимасозии мураккаб бо иктибосоти арабӣ баррасӣ гардидааст. Муқаррар қада шудааст, ки дар калимасозии асарҳои нависанда бо иктибосоти арабӣ пасвандҳо имконоти бештар ва пасвандҳо имконоти камтар доранд, бо ду унсури морфологӣ – пешванду пасвандҳо сохтани калима ҳодисаи назаррас нест. Имконоти калимасозии мураккаби тобеъ назаррас арзёбӣ гардидааст.

Дар охир муаллиф аз фаслу бобҳои қори анҷомдодааш натиҷагирӣ кардааст. Хулосаҳои муаллифи рисола илман асоснок мебошанд.

Дар қисмати хулоса аз фаслу бобҳои тақиқоти анҷомёфта натиҷагирӣ карда шудааст. Натиҷаҳои асосии илми таҳқиқ дар 33 банд ифода ёфта, илман асоснок мебошанд. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ дар 11 банд ҷой дода шудаанд. Мухтавои асосии рисолаи илмӣ дар 2 монография, 25 мақолаи илмӣ аз ҷумла 22 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда инъикос ёфтааст, ки дар охири автореферат оварда шудаанд.

Метавон гуфт, ки автореферати диссертатсия мухтавои онро бозгӯ менамояд. Варианти русии автореферат бо варианти тоҷикӣ он мувофиқат менамояд. Муаллифи рисола доир ба хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва калимасозии иктибосоти арабӣ дар ду асари насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» тақиқоти арзишмандеро ба анҷом расида, аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои дар наздаш гузошташуда ба ҳубӣ баромадааст.

Дар маҷмӯъ рисолаи муҳаққиқ Ҷумъаев Меҳроб Одинаевичро метавон қомеъии ҳуб дар соҳаи забоншиносӣ номид. Дастовардҳои илмӣ онро ҳангоми таҳқиқи минбаъдаи проблемаҳои лексикология, шарҳу тафсири маъноӣ калимаҳои иктибосии арабӣ, таҳаввулотӣ калимасозӣ бо иктибосоти арабӣ истифода бурдан мумкин аст. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми навиштани китобҳои дарсӣ ва дастуру васоити таълимӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, лексикология ва калимасозӣ қобили истифода буда метавонад.

Дар баробари қомеъиҳои зиёд дар автореферати диссертатсия баъзе норасоиҳо ба назар мерасанд, ки ислоҳи онҳо ба манфиати қор хоҳад буд:

1. Баъзе қисматҳои муқаддимаи қор, аз ҷумла қисматҳои мубрамии таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда хеле зиёду муфассал мебошанд. Ҳуб мешуд, ки ин қисматҳо мухтасару муҷазтар ифода мегардиданд, то ҳаҷми қор камтар мешуд.

2. Хулосаи қори илми хеле зиёд аст. Аз ин ру, салоҳ доништа мешавад, ки баъзе бандҳои он муттаҳид карда шаванд. Масалан, бандҳои 20, 21 ва 22, 23-и хулосаро муттаҳид намуда, мухтасартар ифода намудан имконпазир мебошад.

3. Ҳуб мешуд, ки дар қор дар бораи қолабҳои калимасозии иктибосоти арабӣ дар асарҳои наврии Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» фасли алоҳида ҷудо карда мешуд.

4. Дар автореферати диссертатсия баъзе ғалатҳои имлоӣ, техникаӣ ва аломатҳои китобат ба назар мерасад (масалан, сах. 15, 16, 19- варианти тоҷикӣ ва сах. 3, 9-и варианти русӣ) ва ғайра.

Чунон ки мебинем, норасоҳои зикршуда чузъӣ буда, ҳеҷ гоҳ аҳамияти таҳқиқоти анҷомдодаро кам намекунанд. Диссертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»)» кори мукаммали анҷомёфтаи илмӣ ба ҳисоб рафта, ба талаботҳои муқаррарнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст ва муаллифи он сазофори дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

Доктори илми филология,
профессори кафедраи забони
тоҷикӣ Донишгоҳи Давлатии
Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Н. Офародаев

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Вилояти Мухтори Кӯҳистони
Бадахшон, шаҳри Хоруғ,
хиёбони Ш. Шотемур, 109,
тел.: (992) 939314032, (992) 919261406,
Email: Ofarida_n@mail.ru

Имзои профессор Н. Офародаевро тасдиқ мекунам:
Сардори шӯъбаи кадрҳо ва корҳои
махсуси Донишгоҳи Давлатии
Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Н. Саидрахмонов